

KÜMMELİYET-İ BEŞERİYE TASAVVURUNDA ŞARK VE GARBİN FARKI*

Rıza Tevfik

Çev.: Ergin AKDAĞ*

Özet

Bu makalede Rıza Tevfik, "insanlığın kümmeliyeti" üzerine doğu ve batıda ortaya çıkan anlayışları kıyas etmiş ve batıdaki ubermensch fikriyle doğudaki fenafillah mertebesini kıyasın merkezine alarak iki anlayışın değerlendirmesini bu fikir-mertebeler üzerinden yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: kümmeliyet, şark, garb, tekâmül, ubermensch, fenafillah, nirvana

Abstract

In this article, Rıza Tevfik compares the understandings that emerged in the East and the West regarding the "perfection of humanity," placing the concept of the ubermensch in the West and the fenafillah stage in the East at the center of comparison. Through these ideas and stages, he evaluates the two understandings.

Keywords: perfection, orient, occident, ubermensch, evolvement, fenafillah, nirvana

Kariûn-i kirama bu hususta iki meşhur nazariye arz edeceğim. Lakin küçücük bir mukaddimeye lütfen sabretmelerini istirham ederim. Fikr-i tekâmül (benim tahkikime göre) zihn-i beşerde binlerce sene evvel doğmuş bir akidedir (doctrine); ve kaviyen zannediyorum ki evvela şarkta belirmiş bir lem'a-i marifettir. Budizm (Bouddhisme) itikadında bunun sufiyane bir şeklini görebiliyoruz: İnsan büyük bir sabır ve sebat ile mütemadiyen imal-i hayriyeye vakf-ı nefis ederek birçok edvar-ı mütetâbia geçiriyor ve her devir, kendisine bir tasfiye (purification) idmangâhı ihzar ettiğinden dolayı kümmeliyet (perfection) mertebesine vasıl olabilmek için insanın (behemehâl) bu safahat-ı tekâmülden ale't-tedriç geçmesi lazım geliyor. Geçebilirse bargâh-ı uluhiyete girerek mukarribinden sayılıyor. Nihayet Buddha ile yekvücut oluyor ki nirvana = fenafillah budur. Bunun için de behemehâl, his ve akıldan tamamen teberri ve tecerrüt etmeli, ölmezden evvel ölmeli, hiç olmalıdır. Budizm itikadınca kümmeliyet hiçe çıkıyor!..

Bütün garp ve âleminin mehd-i medeniyeti ve memba-ı irfanı olan Yunan-ı kadim hükemasında bu fikr-i tekâmülü (biraz başka türlü) görüyoruz. Hatta Empedokles ve Eflatun'un tekâmül nazariyeleri bile yekdiğerinden farklıdır: Birincisi aynı zamanda muktedir bir şair dahi olduğu için fikirlerini nazmen eda etmişti. İtikadınca mevcudatın bir cevher-i aslîsi vardır ki türlü türlü şekle girip tecelli eder. Evvela cemadat şeklinde görünür: Taş, toprak olur, mercan olur, ila-ahire. Sonra nebat şeklini alır, daha sonra hayvan ve nihayet insan kılıfına girer. Bu itikada sıdk ile merbut olan Empedokles, insan olmazdan evvel, denizde balık gibi yüzdüğünü, çayırlarda hayvan gibi otlayıp gezdiğini, havada kuş gibi uçtuğunu şüirlerinde naklediyor. Bu itikada göre kümmeliyet kemal-i suret ve maneviyete peyveste oluyor.

* Bu makale, Rıza Tevfik'in (Bölükbaşı), Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası'nda 17 Mart 1917 (No: 21) ve 7 Nisan 1917 (No: 23) tarihlerinde iki parça hâlinde yayımlanan aynı isimli makalesinin transkribe edilmiş hâlidir. Transkripsiyonda, günümüzde kullanılan kelimelerin günümüzdeki hâli esas alınmış; kullanılmayan kelimelerin ise mümkün olduğunca orijinal yazılışına riayet edilmiştir. Özel isimler, Nietzsche dışında orijinal yazılışı veya günümüz Türkçesindeki yazılışına göre imla edilmiştir.

* Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, erginakdag08@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3883-0451

Edebiyat-ı şarkîye ile ülfet etmiş olanlar pek iyi bilirler ki Mevlâna'da, İbn Yemin'de, hemen şuaraya-ı sûfiyenin cümlesinde bu itikadı beyan için en güzel manzumeler vardır. Bizim parmak hesabıyla söylenmiş Türkçe eşâr-ı sûfiyanede dahi bir mühim akide-i esasiye budur. Buna devr (le devenir) derler.

Eflatun'un fikri biraz başkadır, demiştim. Bu hakimin itikadınca gayrı-maddi bir âlem-i aklîde eşya-yı maddiyenin birer mükemmel numuneleri vardır ki tamamen maddiyetten muarrâ eşkâl-i hendesiye gibidir. İşte hakayık-ı eşya bu ilk numunelerdir (prototypes). Maddî şeyler onların pek kaba saba yapılmış birer biçimsiz kopyası, birer galiz ve çirkin taklididir. Her şeyin tekâmülü numune-i asliyesine şeklen takarrübü ile tahakkuk eder.

Bu fikirler dahi sufiye-i şarkın asarında aynen ve vazihen görülür. Ayan-ı sabite diye tasavvufta meşhur olan tabir-i istilahî (prototypes) mukabilidir.

Şimdi asıl maksadımıza gelelim:

Mademki her şey tekâmül ediyor ve tekâmül demek, mükemmel bir numuneye yani ideale gittikçe daha ziyade benzemek demek oluyor; elbette eşref-i mahlukat olan insanın da bir ayn-ı sabitesi, bir numune-i kemali olmak gerektir ve insan o numuneye benzedikçe medaric-i terakkiden geçerek mertebe-i kusvâya yaklaşıyor demektir. Zaten fitrat-ı beşeriyede buna istidat var. Fakat bu say-ı i'tilanın gayeti ne olacak? İrtika nereye varıp duracak?..

Eflatun bu maksad-ı tekâmülü tayin ediyor: “homoiosis teo” yani “Allah'a benzeyiş!” diyor. Bizim urefa (tehallaku bi-halkillah) der.

İşte irfan-ı şark ile ziyadesiyle alakadar olan insan-ı kâmil nazariyesinin menşei budur.

Bu fikri garip görmemelidir. Şarkta ezhan-ı mütefekkirine asırlarca tasallutun etmiş, hem sanatta güzelliğin idealini göstermiş; hem de ahlakın muharrik-i tekâmülünü çizmiş ve dolayısıyla iç timaiyat ve siyasyatta derin ve sürekli tesirler bırakmış bir itikattır.

İnsaniyetin tekâmülünde, insanların iradesine tabi olmayan birçok avamil-i tabiiyenin tesiri olduğu muhakkaktır. Lakin insanlar emellerini, ideallerini şüphesiz kendileri halk ediyorlar ve onlara (hayallerince) birer suret-i muayyene ifaza etmedikçe terakki yoluna tevaccüh edemiyorlar. Mutlaka bir numune olmalı; ve o da katiyen suret-pezir olmalı; müphem kalmamalı!.. İnsan kısmı pusulasız, haritasız, örneksiz iş göremiyor.

Emr-i terbiyede muteber olan düstur-ı umumi, “mükemmel adam yetiştirmek” değil mi? Fakat mükemmel adam nasıl şeydir? Nasıl olur? Bunu tayin etmeli!.. O düstur-ı umumiyi bilmek kâfi gelmiyor; çünkü pek müphemdir.

Kezalik mükemmel bir millet nasıl olur? Mükemmel bir aile nasıl olur? Mükemmel bir yazı masası nasıl olur?.. Diye düşünebilirsiniz. Nitekim her şey hakkında böyle düşünüp duruyoruz ve o sayede her şeyi islah ve ikmal için çareler keşfedebiliyoruz ki terakki (en geniş ve adi manasıyla) bu demektir.

Öyle ise hâlâ Eflatunî olmaktan kurtulamamış olduğumuzda şüphe yoktur. Çünkü her şeyin numune-i kemalini keşfetmek istiyoruz. Yani Eflatun gibi düşünmekte devam ettiğimiz zahirdir.

Avrupa'da bu son zamanlarda Alman feylesof-ı meşhuru Niçe (Nietzsche) o eski insan-ı kâmil nazariyesine büsbütün yeni bir şekil verdi ve onu tamamıyla benimsedi. Filhakika bu tasavvur münhasıran kendi düşünceleridir; ve şark ile garbın maneviyatlarındaki fark-ı esasîyi hakkıyla ibraz ettiği için çok şayan-ı dikkattir ve pek meşhur bir nazariyedir. Teessüf ederim ki pek muhtasar olarak arz edebileceğim.

İsviçre'de senelerce malul ve mefluç yatıp matuhen vefat eden bu garip feylesof bir deha-yı marazînin en iyi numunesi idi. Efkâr-ı zamaneye harikulade bir tesiri olmuştur.

Bu hakim dahi tekâmüle mutekit idi. Öyle iddia ediyordu ki bugünkü insanların fevkinde bir insan numunesi, ileride bi't-tekâmül suret-pezir-i vücut olacaktır. Bilmem kaç asır sonra medeniyetten doğacak olan bu istikbal adamına bir de isim koydu: Übermensch yani mâ-fevkalbeşer dedi.

Bunda inanılmayacak bir şey yok! Hatta İtalyan muharrir-i meşhuru Danuncio büyük bir heyecan-ı iman ile bu fikri telakki etmişti. Milyonlarca adamlar da kabul ettiler.

Ben mâ-fevkalbeşer tasvirini Niçe'nin eserlerinde görünce bilakis nefret ettim. Çünkü Afrika müstemlekâtını idare eden Avrupalı valilerin ve memurların maneviyatını tamamıyla temsil eder bir dâhiye-i gururdur. İnsan-ı kâmil tasavvuruna bu kıyafeti veren esbabı da bir dereceye kadar anlar gibi oldum:

Niçe Lehistan'dan hicret etmiş fakir bir ailenin ahfadından olduğu hâlde (her nedense) kendisini bir prens sülalesinin son mümessili zannederdi. Binaenaleyh gayet aristokrasi taraftarı idi. (Filhakika üslubu pek aristokrattır.) Müsavattan bunun kadar nefret eder bir mütefekkir bilmiyorum. Bu daiye-yi tefevvuk bütün efkâr ve mülahazatına bir garip renk vermiş ve bütün maneviyatını bozmuştur. Hatta Hıristiyanlıktan kendi tabirince iğrenmesine de başlıca sebep odur. "Sefiller dini!" diyor ve Roma'nın Siyadet-i Askeriye (aristocrarie militaire) esası üzerine kurulmuş olan bina-yı medeniyetini böyle birkaç balıkçı fukarasının yıkıp bırakması son derecede gayz ve nefretini mucip oluyor.

Bu adamın itikadınca insanların bir kibar kısmı var. Bir de avam ve esafil-i nas var. Bunlar sureten ve şerait-i içtimaiye itibarıyla değil, fitraten, mahiyeten başka başka şeylerdir. Aristokratlar her hakka maliktir; avam-ı nas onların yiyeceği hayvanat-ı ehliyedir. Avam sürüsünü himayet ederler; onlara karşı adavet hissi duymazlar. Başka bir vazife ile de avama karşı müteahhit ve müteakayid değildirlen. Nitekim çoban koyun sürüsünü muhafaza eder: Çünkü kendi malıdır, gıdasıdır. Fakat o hayvanata karşı hiçbir türlü taahhüdatı olamaz. Onun için onlarda bir kibir ve azamet, bir ceberut-ı asilane vardır. Ve bu hâlleri avamın kalbinde mürai bir kin tevliit eder. Hâlbuki kin zelil bir ahlaksızlıktır. Kibir, sefil bir riayete karşı her veçhile faikiyetini hisseden asil insanların eda-yı haysiyetidir. Yoksa aristokratlar kendi aralarında gayet nazikane bir sürü merasim-i teşrifatiyeye riayetle yaşarlar ve her fert mertebe-i şahsiyesine göre o kanun-ı kavim-i asalete riayetkâr davranır. Herkes -alâ meratibihim- yekdiğerinin edna hukukuna hürmet eder. Fakat kendi sınıflarından hariç kalan cemaât-ı sefilenin aristokratlar nazarında hiçbir hakkı olamaz. Ahırınızda keyfiniz için beslediğiniz hayvanatın size karşı hiçbir hakkı olmadığı gibi!..

İşte bundan dolaydır ki übermensch, "hayır ve şer fevkinde"dir (au delà du bien et du mal). Kendi gibi olmayanlara her türlü zulüm icra edebilir. Yaptığı zulüm olmaz ve şer sayılmaz. İyilik de edebilir. Fakat onu avamın saadeti için değil, mahzâ kendi keyfi için yaptığından dolayı lütuf olmuş olmaz ve hayır sayılmaz.

İşte bunun için Niçe'nin aristokratları halka karşı yani o sınıf haricinde kalan bütün insaniyete karşı kat'en ve katibeten mesul değildirlere; ve beşeriyetin fevkinde bulunmak haşyetiyle (malik-i rikab-ı ümem) oldukları için nasıl isterler ise insaniyeti o suretle tasarruf ederler. Bu hak, bu salahiyyet, beşeriyetin fevkinde olmalarından ileri gelir.

İşte bu garip feylesofun mâ-fevkalbeşer bir insan olmak üzere tasvir ettiği numune-i kemal budur.

Ben iddia edebilirim ki iki asırlık bir müstemleke idaresi ile -bi'z-zarure- bozulup tereddidi eden Avrupa vicdan-ı içtimaisi, hırs-ı istila ve hiss-i tefevvuk ile büsbütün tesemmüm ederek bu efkâr-ı mahmume içinde böyle bir dalalet-i acibe tevlit etmiştir. İnsan ancak Afrika vahşilerine karşı böyle bir hiss-i tefevvuk duyar.

Divane Niçe'nin bir büyüklüğü varsa, o da Avrupa mîle-i mütemeddinesi diye bildiğimiz emperyalist milletlerin hemen her ferdinde gizli duran, herkesin vicdanını dolduran bu dalalet-i hod-pesendâneyi kemal-i sıdk ve hulus ile teşhis ve temsil edebilmiş olmasıdır.

Şüphesiz Niçe muvazenesi bozuk ve mamafih fevkalade bir adamdır. Çünkü divaneliğin bu türlü - herkesin bildiği- adi delilik değildir.

Zannederim ki Voltaire, rakibi olan J. J. Rousseau için "Ulvi bir divanedir." (C'est un fou sublime.) demişti. Bu hüküm Niçe hakkında daha ziyade yakışık alır.

Bazı dâhiler vardır ki hiçbir hususi keşfe muvaffak olmadıkları hâlde, harikulade bir mükeşşif (condensateur) gibidirler. İçinde yaşadıkları devrin ihtilacat-ı ruhiyesini herkesten ziyade şiddet ve samimiyet ile hiss ediyorlar. Ve kendi vicdanlarında tekşif ediyorlar. Bu kabiliyet sayesinde o sara hamlelerine bir suret-i muayyene ifaza edebiliyorlar. Sonra ona bir fikir ile şekl-i ifade veriyorlar. Bu türlü fikirlerin halk arasında süratle intişarı ve zihinlere tahakkümü -pek garip görünmekle beraber- pek tabii oluyor, çünkü o itikada menşe olan hissiyat-ı maraziyye (perakende olarak) bütün vicdanlarda zaten mevcuttur. Yalnız gayrı-meş'ur (inconscient) bir hâldedir. Mevzubahis ettiğim dâhiler, o nev hayattı kendi vicdanlarında tekşif etmekle -perakende ve müphem- bir hâletiruhiyeyi meş'ur (conscient) bir şekilde ifrağ ediyorlar. Ve onu bir muhassala (resultante) suretinde tekrar vicdan-ı içtimaiye tevdi etmiş olmaktan başka bir şey yapmıyorlar. Bir pertevsüz eş'a-i müntesireyi (radiations diffuses) nasıl mihrak noktasında toplayıp da şiddetini artırıyor ve o sayede her şeyi yakabiliyorsa, bu cinsten olan dâhiler de hissiyat-ı umumiyyeyi kendi ruhlarında topluyorlar ve herkesi onunla tutuşturabiliyorlar, demektir.

Bir zamane hastalığı (mal du siècle) vardır. Ona ancak mariz dehaler suret verip meşhur bir hâletiruhiye olarak ortaya atabilirler. Ancak onların kalbi bu raşelerle beraber titrer ve inler bir hassas diyaşon (diapason).

İşte Niçe benim anladığıma göre böyle bir dâhi idi. Schopenhauer de öyle idi; Napolyon muharebelerinin vicdanlarda bıraktığı gamame-i gumumu kendi ruhunda topladı. Ve bu bedbinliği olanca şiddetiyle idrak edip ona bir suret-i makule verdi: Ondandır bir felsefe yaptı.

Lord Byron da öyle idi. Schopenhauer'in o felsefesini nazmen tercüme etti; füsunkâr bir şiir suretinde besteledi.

Binaenaleyh yalnız bu harikulade adamları dikkatlice tettebbu etmek, onların devrini ve mensup oldukları cemaatin hissiyet-i maraziyesini anlamak için elzem bir şarttır. Onlar vicdan-ı asrın ayinesidir. Hususen ki bir büyük faziletleri vardır. Pek samimi hisseder ve pek samimi söylerler. Samimiyet zaten dehanın lazıme-i ahlakiyesidir. Gerek Schopenhauer'in gerekse Niçe'nin gurur-ı hod-pesendanesi (nümayiş için ketm-i hissiyata tenezzül etmeyecek kadar) taşkındır. Öyle olmasaydı (mâ-fevkalbeşer tasavvuruna ve terakkiyat-ı medeniye iddiasına rağmen) vicdan-ı insanın derin ve karanlık tabakalarında teressüp edip durmuş olan hissiyat-ı hayvaniyenin mahiyetine bu kadar kolaylıkla infaz-ı nazar edemezdik. Bu adamların en büyük hizmetleri budur. Vicdanlarını layıkıyla açıyorlar, fikirleri ile de en karanlık köşelerini tenvir edip size gösteriyorlar. Siz orada, bütün insaniyetin cibilli olan kusurlarını (timsali bir şekilde) görebiliyorsunuz. O sebepledir ki onların söylediği sözler (yek-nazarda pek acip görünmekle beraber) şayan-ı hayret bir derecede min-cihetin hakikate makrun düşüyor. Çünkü maya-i aslımızla alakadardır. Asıl marifetleri şu ki kendi vicdanlarını inceden inceye tahlil ediyorlar; asıl faziletleri şu ki doğrusunu söylüyorlar.

Niçe'nin akait-i esasiye ve efkâr-ı zatiyesinden hemen hiçbirini aynen kabul edemediğim hâlde itirafa mecburum ki, bütün efkârında bir nüve-i hakikat vardır. Fakat heyet-i mecmuasına bakarsanız her tarafı çürük şeftaliye benzer; yalnız sağlam olan yeri çekirdeğidir. Ve yalnız çekirdeği işe yarayabilir. Alıp diğer bir yerde neşvünemasına takayyüt ederseniz pekala meyve verebilir. Fakat o hâli üzere gıda değil, semdir.

Onun içindir ki birçok mütefekkirin ve ahlakıyun Niçeizm ile vicdan-ı enamin tesemmüm ettiğini iddiaya kadar varmışlar idi. Ben zannedirim ki Niçeizm bir asırda peyda olan bir hâletiruhiyenin ancak düstur-ı felsefisidir ve binaenaleyh bir neticedir, bir muhassıladır. İddia edebilirim ki Avrupalılar, nispeten pek vahşi, pek cahil, pek aciz birtakım kabail-i süfliye ile ve bir taraftan da fazla medeni, fazla haluk, fakat her mersada milel-i kadime ile sıkı sıkıya temasta bulunduktan sonra, onlara kuvvetçe faik olduklarını hissetmişler ve sermest-i gurur olarak bu dalalete düşmüşlerdir.

Bu cennet-i garibenin suret-i tevellüdü müstemlekât idarelerinde (beş on sene evvel) görülmüştü ve bütün Avrupa gazetelerinde bahsi olduydu.

Afrika-yı vusta müstemlekelerinde idare memuru olan bazı zabitan bir vakitler öyle Firavun'casına bir istibdat izhar ettiler ki nihayet, aciz ve mukavemetsiz bir sürü vahşiler karşısında cinnet getirerek kendilerini uluhiyet mertebesinde gördüler, Zenci kadınlarını (Mahzâ şenlik icra etmek için!..) sırtklara bağlayıp dinamitli fişeklerle ateşlediler; sonra bu türlü mezalim-i şeniâyı adi eğlence ittihaz ettiler. Bittabi bu mecnunane kabahatlerin Avrupa merakiz-i medeniyesinde şüyu azim rezaletleri mucip oldu. Müstemlekata evamir-i şedide gönderildi. İyi biliyorum ki bir Fransız müstemlekesi kumandanı ve müdürü olan bir yüzbaşı vatanına karşı isyan ve hükûmetine karşı ilan-ı istiklal etti. Onu yola getirmek için bir maruf miralay ile bir müfreze-i askeriyeye gönderildi. Zavallı miralay, yüzbaşı ile mülakata geldiği sırada öteki asi onu bir kurşunda yere serdiydi. Fransa, herifi ele geçirmek için azim fedakârlıklara mecbur kaldı.

Bu hadise yalnız Fransız müstemlekatına münhasır kalmadı. Afrika'nın daha birçok yerlerinde görüldü, o kadar ki gazeteciler buna (âdetleri veçhile) bir isim bile taktılar: Afrika hastalığı (mal d' Afrique) dediler. Afrika'da tul müddet vahşiler idaresinde kalan zabıtlere arız bir maraz-ı mahsus olmak üzere tefsir ettiler.

Ben zannediyorum ki bu hâlet-i garibe Niçeizm'in kuru bir şeklinden başka bir şey değildi. Bu fezahatleri yapan adam Niçeizm'i bilseydi şöyle bir mülahaza beyan ederek kendini mazur gösterebilirdi:

“Bu vahşiler esafil-i cins-i beşerdir. Yani tabir-i istilahiyle söyleyeyim: esfel-i ecnastır (race inférieure = lower race). Biz (hiç olmazsa onlara nispetle) büsbütün başka bir cins mümessiliyiz. Bunlar beşerden madud ise şüphe yok ki biz mâfevkalbeşeriz.” diyebilirlerdi.

Deyince de artık ötesi kolaydır. Mâfevkalbeşer olan insanın hukuk-ı müstesnası ifal ve icraatı itibarıyla hayır ve şer fevkinde olduğunu sayıp dökmek zor değildir.

Demek ki Niçe'nin kendi âleminde tasavvur ettiği insan-ı kâmil, Afrika müstemlekâtında iktiza-yı ahval ile bittabi doğuyor ve tahakkuk ediyordu. Buna Afrika hastalığı demek, bu hastalığın mahiyetini anlamamaktır. Transvaal'de mütemekkin olan medeni ve bahadır Boerler arasında böyle bir hastalık görülememesi şayan-ı dikkat olmalıydı.

Ben Avrupa'da birçok defalar keyfiyeti bilvesile tahkik ettim: Birçok “efendiden adamlar” iddia ediyorlardı ki müstemlekâta memuriyetle vakit geçirip de vatanlarına avdet eden kimselerin terbiye-i medeniyesi fena hâlde bozulup berbat oluyor, kaba, hodpesent, müstebit, haksız, velhasıl na-kabil-i hezm ve tahammül bir seciye iktisap edip geliyorlar.

Bunun sebebi kabiliyet-i insaniye itibarıyla muvazenesizliğin, haysiyet-i maneviye itibarıyla müsavatsızlığın tab-ı beşeri ifsat etmesidir. Fıtrat-ı insaniyede zaten bu yüzden fesada meyil ve istidat var. İnsanları ahlaken tefessühten vikaye eden kuvvet, muamelat-ı mütekafilede tevazün-i hukuktur. Nebi nevinden mukabele, mukavemet görmeyen bir adamın vicdanen ne sefil bir derke-i pestîye düşebileceğini tafsilatıyla izah etmek uzun sürer. Mısır-ı kadimde bir Firavun'un eski İran'da bir Keykavus'un dava-yı uluhiyet edecek kadar tecennün etmesine sebep budur. Onlar kendi zamanlarında hakikaten mâfevkalbeşer, birer acube-i hilkat (monstruosité de la Nature) idiler. Hayır ve şer fevkinde idiler; istediklerini yaparlardı. Denizi değneklerle dövdürür, hemşiresini, validesini istifraş eder ve daha bir.ok fezayih icra edebilir idiler. Yaptıkları ne günah ne de ayıp sayılırdı.

Muvazenesizlik bütün bu garip hâlatruhiyenin sebep-i iptidaisidir. Mübalâğa etmek istemiyorum ama, müstemlekât idaresi ve emperyalizm politikası büyük milletlere elbette bu gururu vermiş olan avamilden biridir. Niçe'nin insan-ı kâmil bu levha üzerine resmolunmuştur. Bana öyle geliyor!

Ben, ancak hukuk-ı tabiyede müsavata kailim; haysiyet-i maneviye ve kabiliyette demokrasi prensibini şiddetle reddedenlerdenim. Bununla beraber, katiyen o itikattayım ki insanın kemali insaniyete himmeti ile mütenasiptir. Hayra ve hele fedakârlığa kabiliyeti ile ölçülür. Mamafih insan, ne kadar kâmil olursa olsun, yine mâfevkalbeşer olamaz Mâfevkalbeşer itikadı, ekseriyet insaniyenin putperestliğe tenezzülü şartıyla makbul ve makul olabilir. Bilmem bu iyi bir şey mi?

Şimdi bizim sufiye nazarında insan-ı kâmil nedir? Onu da şöyle bir görüverelim:

Bu âlem vücud-ı mutlakın nâ madud cilveleridir. Her şey onun mezahiridir. Yani vücud-ı mutlakın namütenahi olan esma ve sıfatından yerine mazhariyetle suret-pezir tecelli olmuştur. Mamafih yine meratip (hiérarchie) var: Har-ı mühre (yani katırcı boncuğu!..) başka dritim başka! Kezalik elmasa, inciye nispetle en hasis nebat daha alidir. Çünkü onda kabiliyet-i nümüvv var ki elmasta yok. Tıpkı bunun gibi en ali bir cins nebat, en sefil hayvana nispetle aşağı bir derekededir. Çünkü hayvanda nümüvv kabiliyetinden maada his dahi var. Aynı sebepten dolayı hayvanat içinde insan cümlesinden efdal ve ekmel bir numunedir. Çünkü onda fazla olarak akıl ve vicdan var ki onunla hayır ve şerri, hak ve batılı temyize

muktedir olabilir. Ondan dolayı insan ism-i azamın mazharıdır. En büyük mazhariyete nail olarak cilve gösteren ve binaenaleyh hakka en yakın olan odur. Onun için on sekiz bin âlemi nefsinde camidir. Âlem-i suğradır (microcosme). Yani bütün mevcudat-ı mümküneyi -minyatür hâlinde- arz eder bir numunedir. Tecelliyat-ı süfliye ile vücud-ı mutlak arasında hatt-ı ittisaldır (trait d' Union). Ondan dolayı ıstılah-ı sufiyede insana berzah-ı cami dahi derler. Hâlbuki mahiyet-i insaniyede dahi meratip var. Çünkü tekâmül var. Bu tekâmülün gayesi de visal-i haktır (communion). Buna muvaffak olmak için, bütün müsteheyat-ı hayvaniyeden sıyrılıp tasfiye-i nefis (purification de L'ame) etmelidir. Dünyaca, hatta ahiretçe hiçbir arzusu kalmayacak kadar lakaydiye (adiaphore) varabilmelidir; o vakit şeytanetten kurtulup melekîyet ile ittisafa istidat hasıl olur ve o vakit sufi hakka vasıl olur. Vicdanı her türlü ednas-ı dünyeviyeden yani dünya pisliklerinden tasaffi edince didar-ı hak (kema-hüve) orada kendini gösterir. Rüyet (Vision en Dieu) saadeti budur. Bu, cem-i bade'l-fark mertebesidir. Yani bidayet-i emirde vücud-ı mutlakdan ayrılıp da bu imkân âleminde görüldükten sonra tayy-i meratib-i kemal ederek yine hakka kadar irtika edip onunla birleşmek mertebesidir. Buna kavş-ı uruc derler. Bu mertebeye erdikten sonra yine nüzul eder. Fakat artık bildiğimiz adamlar gibi değildir: İnsan-ı kâmilidir! Dünyada hükmü caridir. Kutb-ı âlem (Le pôle de monde) ve gavs-ı azamdır. Yani en büyük yardımcıdır. Herkesin imdadına yetişir, hazırdır (sauveur). Hayır ve mahz-ı hayır kabiliyetine maliktir. Şer onun mahiyet-i kutsiyesine nakabil-i telif bir arzıdır. Zaten şer vücudî (positif) bir şey değildir, ademî (negatif) bir hadisedir, hayır eksikliğidir. Gavs-ı azam o noksanı, kemal-i zatısıyla telafi ve tesviye için gelmiştir. Zahirde adı adamlardan hiç farkı yoktur: Cami kapısında eski pabuç dikip geçinen bir adamcağz (eğer o mazhariyette ise) kutuptur. Zevahir, bu haysiyet-i kutsiyesine mani değildir. Kemal insana en büyük mania, kibir ve gurur vücud-pesentliğidir. Çünkü bunlar şeytanın sıfat-ı zatiyesidir. Kutbun umur-ı beşeriye üzerine büyük bir nüfuzu vardır. Hayr-ı enam için neyi tasimim ederse onu saha-i fiile çıkarır ve icra eder. İşte ıstılahta himmet buna derler.

Mertebe-i kutbiyet, fark-ı ba'de'l-cem ile olur, yani, kavş-ı urucun müntehasına kadar irtika edip de hak ile birleştikten sonra büsbütün mâfevkalbeşer bir mahiyetle ayrılıp yine insanlar içine rücu ile mümkündür ki bu da kavş-ı nüzuldür. Ve bununla devr (le devenir) tamam olmuş olur. Bundan sonra âlemin adl ve kıst üzere devam-ı idaresi için kutup (himmet ile) herkesi hakka davet ve tevhîh eder. Onun madununda memurları da vardır. Derhâl ondan sonra dört kişi gelir ki evtad yani vetedler bunlardır. Kutbun dört direği mesabesindedir ve onun kaim-makamlarıdır. Gavs-ı âlem ortadan sır olunca, yani büsbütün âlem-i manaya intikal edince kendi işareti ile evtaddan birisi onun makamına kaim olur. Ve bu suretle âlem insan-ı kâmilden bir an hali kalmaz. Evtadın madununda kırk kişi daha vardır ki bunlara abdal denilir. Çünkü evtaddan biri ilerleyip gavs olur da yeri münhal kalırsa, o kırk kişiden biri (yine işaret-i maneviye ile) gaip olan zata bedel olarak onun yerine geçer, onun için onların kırkı da bedellerdir.

İşte hülâsa olarak tasavvufta insan-ı kâmil nazariyesi budur.

Bu nazariye ile ötekinin farkı azimdir. Evvela bizim şarkta insan-ı kâmil ancak bir tane olabilir. Bütün bir millet yahut bütün Avrupa olamaz. Ondan sonra insan-ı kâmilin başlıca sıfatı hakka tecavüz değil, hayır işlemek ve halkı hakka davet etmektir. Gurur değil, mahviyet-i külliye. İla ahire!..

Hemen her şeyde olduğu gibi bu akidede dahi Avrupa mizacı ile hakiki şark mizacı arasındaki fark-ı azim ayanen görünüyor. Bunların kıymetini takdir veyahut kıyas etmek için değil, bu iki tasavvuru muhtasaran arz etmek niyeti ile bu sözleri söyledim. Mamafih bana sorulsa, Niçe'nin insan-ı kâmilî gibi ziyankâr bir divane olmaktan ise kırk abaldan biri olmayı tercih ederdim. Hiç olmazsa kimseye zararım dokunmazdı. Bence filhakika kemalın şanı ika-ı şerre hiçbir veçhile kâdir olamamaktır.

Hele şimdilik adamakıllı insan olmak da yeter!..

Rıza Tefvik